

TEMEIURI BIBLICE NOUTESTAMENTARE CU
PRIVIRE LA OFICIEREA SFINTELOR TAINE
ȘI IERURGII BISERICEȘTI (XV)

VOL. IV

- SFÂNTA EUHARISTIE -

Protopop dr. Ioan Bude

NEW-TESTAMENT BIBLICAL GROUNDS CONCERNING THE
OFFICIATION OF THE HOLY CHURCH SACRAMENTS AND
BLESSINGS (15)

Abstract: Addressing mostly priests and Religion teachers, but also any believer, the entire publicistic series that we commence at this point desires, in a straightforward, plain and clear manner (without proposing thematic biblical theology approaches, but by means of a rigorous selection of minimally commented texts), to bring forth again *The Truth* of the Holy Sacraments before the readers, whoever they might be or – why not? – lead the readers before *The Truth*, That „is the same for yesterday, today and forever” (*Jews 13, 8*): The Lord and Our Saviour, Jesus Christ, present, alive and active in all undertakings of His Church

Keywords: holy sacraments, blessings, biblical theology, Church

CAPITOLUL III

TRUPUL EUHARISTIC AL DOMNULUI: CEL DE
DUPĂ ÎNVIERE

Tema de mai sus reiese din relatările Sfințelor Evanghelii, privind arătările Domnului de după Învierea Sa din morți, relatări la care se adaugă și mărturiile Sfântului Apostol Pavel (*Fapte 9, 3-9; 22, 6-22; 26, 13-19* și *I Corinteni 15, 5-8*).

În prezentarea respectivelor istorisiri, vom reda succesiunea evenimentelor după cum ne-am obișnuit deja, adică mai întâi cele din textele evanghelice, urmate apoi de cele din celelalte scrieri noutestamentare:

1. Cele dintâi care au ajuns la Mormântul Domnului (înainte de ivirea zorilor) sunt Maria Magdalena și celelalte femei purtătoare de miruri (*Matei 28, 1; Marcu 16, 1-3; Luca 24, 1; Ioan 20, 1-2*);

2. Ajungând prima, Maria Magdalena găsește Mormântul gol și aleargă de-i anunță pe Apostolii Petru și Ioan (*Ioan 20, 1-10*);

3. Între timp, ajung la Mormânt și celelalte femei și văd înăuntru un înger, care le anunță că Iisus a înviat, apoi la întoarcere Îl întâlnesc pe Însuși Domnul, Căruia I Se închină cu o negrăită bucurie (*Matei 28, 5-10; Marcu 16, 4-7; Luca 24, 2-12*);

4. Maria Magdalena se întoarce iarăși la Mormânt, unde și ea are șansa de a-L vedea și recunoaște pe Domnul înviat, Care o trimite apoi cu un mesaj special la Sfinții Apostoli (*Marcu 16, 9-11; Ioan 20, 11-18*);

5. Iisus Se arată apoi celor doi ucenici pe drumul spre Emaus, după care Se arată tuturor Apostolilor (mai întâi fără Toma și după opt zile și cu Toma), apoi tot lor li Se arată la marea Tiberiadei, apoi lui Petru, apoi „**la peste cinci sute de frați**”, apoi lui Iacov și din nou tuturor Ucenicilor, „**iar la urma tuturor, ca unui născut înainte de vreme**” și lui Saul din Tars, viitorul Apostol Pavel (*Marcu 16, 12-14; Luca 24, 13-45; Ioan 20, 19-25, 26-29; Fapte 9, 3-9 și I Corinteni 15, 5-8*).

Întrucât însă, autorul Evangheliei a IV-a preia, de fapt, multe evenimente istorice și teme teologice cunoscute deja în tradiția sinoptică, prezentându-le în schimb, într-un cadru original și într-o manieră aparte, în cele ce urmează vom urmări desfășurarea faptelor mai sus enumerate, după această Evanghelie, dar unde va fi cazul, vom apela și la sinoptici și la relatările lor.

Sintetizând deci, precizăm că sosită încă pe întuneric la Mormântul Domnului, Maria Magdalena e prima care găsește „**piatra ridicată**” de pe Mormântul gol (*Ioan 20, 1-2*), dar nu înțelege nimic altceva, decât ceea ce, alarmată, le și vestește imediat Apostolilor Petru și Ioan: „**Au luat pe Domnul din Mormânt și nu știu unde L-au pus!**” (*20, 2*).

Cei doi aleargă într-un suflet la fața locului și găsesc „**...giulgiurile puse jos, iar mahrama care fusese pe capul Lui, nu era pusă împreună cu giulgiurile, ci înfășurată, la o parte, într-un loc**” (*20, 6-7*).

Petru și Ioan au parte acum de ceea ce se cheamă „revelația Mormântului gol”⁹⁹, adică de dovezile neîndoielnice ale Învierii: în Mormânt nici urmă de jaf, ci o ordine perfectă (fășiile de in ale giulgiurilor au rămas frumos împăturate la locul lor, ca și cum ar fi fost „golite” cu grijă și răbdare, iar mahrama „**înfășurată, era pusă și ea la o parte, într-un loc**”, separat de giulgiuri), ceea ce indica un fapt foarte evident: *Trupul Celui ce fusese înmormântat aici*

nu a fost furat! Dacă Domnul n-ar fi înviat ci ar fi fost furat, ar fi fost luat în grabă, așa cum Se găsea, adică înfășurat în toate giulgiurile (căci în graba lor, hoții nu lasă după ei nici ordine, nici urme și nici dovezi).

Dar Iisus S-a eliberat El Însuși și de giulgiuri și de piatră, spre deosebire de Lazăr pe care l-au dezlegat alții, care i-au ridicat și piatra de pe mormânt, semn că adevărata descătușare de legăturile morții, o poate face doar singur Dumnezeu.¹⁰⁰

După ce au văzut Mormântul gol, conținând doar giulgiurile și mahrama – dovezile evidente ale Învierii, Petru și Ioan „**s-au dus iarăși la ai lor**” (20, 10), adică au revenit în lumea lor, cea de aici, cea plină de incertitudini și de teamă, dar și de speranțe, chiar dacă nici ei n-au putut înțelege pe deplin ceea ce tocmai văzuseră. Totuși Ioan spune că El „**a văzut și a crezut**” (20, 8), sau mai degrabă că a intuit că Mormântul gol și giulgiurile, sunt de fapt vestigiile rămase de „**partea aceasta**” a vieții, iar Trupul înviat este „**Trupul de slavă**” al Fiului Omului ceresc, care a dizolvat moartea în Învierea și în lumina Lui cea necreată, cea „**de dincolo**”, cea cu totul alta decât a lumii de aici.¹⁰¹

Ceva mai târziu, probabil după răsăritul soarelui, Maria Magdalena a revenit singură și tristă la Mormânt, judecând că acesta, golit acum de comoara Sfântului Trup, a devenit poate cea mai mare și mai dureroasă „**emblemă a Absenței**.”¹⁰² Era deprimată și plângea și „**...pe când plângea, s-a aplecat în Mormânt**”, care, de data aceasta îi oferă o nouă și neașteptată revelație: „**...a văzut doi îngeri în veșminte albe șezând, unul către cap și altul către picioare, unde zăcuse Trupul lui Iisus**”. Totul se petrece, așa cum deja am precizat, la aceeași limită dintre cele două lumi: lumea noastră, cea de jos și Cealaltă lume, cea de Sus de unde a venit (și unde S-a întors deja) Iisus (Ioan 3, 13), lume care va și rămâne deschisă¹⁰³, pentru totdeauna și pentru toți cei ce cred în El, în Jertfa și în Învierea Lui (3, 15-17).

Maria vede cele două ființe nepământești, din Cealaltă parte, „**șezând ...unde zăcuse Trupul lui Iisus**”, de parcă acești îngeri ar vrea să ia „**măsura**” acestui Trup, acum absent. Desigur, Trupul lui Iisus Și-a asumat prin Înviere o dimensiune nouă, euharistică, universală (cf. *II Corinteni 5, 16-17*), care nu mai corespunde tipului de măsuri ale acestei lumi, de jos. Dar aceste gânduri lipseau acum din mintea ei. Întrebată de îngeri: „**Femeie, de ce plângi ?**”, răspunsul Mariei este, în esență, unul și același cu cel de dinainte (din 20, 2): „**...au luat pe Domnul meu și nu știu unde L-au pus**” (20, 13).

Într-adevăr, ea nu știa și nici măcar nu bănuia, că răspunsul și soluția mahnirii ei, se afla chiar lângă ea: „**Zicând acestea, ea s-a întors și a văzut pe Iisus stând și nu știa că este Iisus.**” Ea nu-L mai poate recunoaște pur și simplu, adică în mod firesc, pe Domnul înviat, pentru că Trupul Lui nu mai este Cel firesc și pământesc, ci S-a îndumnezeit și, deși are aceeași identitate, de acum nu mai poate fi perceput doar ca o realitate a lumii de jos; a fost Trup

de jertfă, dar acum este Trup de Înviere și îndumnezeire¹⁰⁴. El nu va mai putea fi cunoscut și recunoscut, decât numai în măsura în care El Însuși va îngădui acest lucru. De aceea, nici cuvintele Lui: „**De ce plângi ? Pe cine cauți ?**”, nu-i sunt de ajuns Mariei, care-L confundă cu grădinarul locului: „**Doamne, dacă L-ai luat Tu, spune-mi unde L-ai pus și eu Îl voi lua!**”

De data aceasta Domnul i Se descoperă rostindu-i simplu, dar familiar (ca și înainte) numele: „**Maria!**” Iar ea, auzindu-I vocea pe care o știa, s-a cutremurat, tresărind dureros de fericită. Acesta este El ! Chiar El, Domnul ! Nu mai încape nicio îndoială !

„ - **Rabbuni !**” a exclamat ea și a căzut la picioarele Lui. În ebraica aceluia timp (dialectul aramaic, vorbit și de Iisus), titlul de „**Rabbi**” era apelativul adresat de ucenici învățătorului lor: „**Învățătorule!**” În schimb „**Rabbuni**” era apelativul rezervat lui Dumnezeu, exprimând profunzimea unui maxim și spontan sentiment de adorare: „**Domnul meu !**”, sau „**Dumnezeul meu !**”, sau, cum s-a exprimat Apostolul Toma: „**Domnul meu și Dumnezeul meu !**” (cf. 20, 28).

Dar Iisus îi spune Mariei: „**Nu te atinge de Mine, căci încă nu M-am suit la Tatăl Meu, mergi la frații Mei și le spune: Mă sui la Tatăl Meu și Tatăl vostru și la Dumnezeul Meu și Dumnezeul vostru !**” (20, 17).

Prin această replică (surprinzătoare pentru toată lumea), Iisus nu face decât să tempereze un gest normal, obișnuit și caracteristic apropiaților Lui din perioada de dinainte de Patimi și Înviere. Însă, din momentul Învierii și îndumnezeirii Trupului Său, va exista un alt mod de manifestare a intimității și a proximității celor din jur față de Cel Care a venit de Sus și acum este din nou Sus (cf. *Ioan 3, 5, 6, 7, 8, 13, 31*), dar totodată este și aici, pe pământ, cu ai Săi, real și substanțial, adică euharistic, „**până la sfârșitul veacurilor**” (*Matei 28, 20*). Iar prin porunca: „ **...ci mergi la frații Mei și le spune: Mă sui la Tatăl Meu și Tatăl vostru și la Dumnezeul Meu și Dumnezeul vostru!**”, Domnul nu se referă aici la Înălțarea Sa la cer, cea de la patruzeci de zile de după Înviere, ci la faptul că a sosit timpul de a stabili și cu Sfinții Săi Apostoli un nou tip de comunicare, într-o nouă formulă de comuniune. Și lor, urmează a le revela o mare noutate și anume că locul Său din cer, cel de-a dreapta Tatălui, pe care nu l-a părăsit nicio clipă prin venirea Sa în lume și pe care Și-l va relua în curând pe vecie, de acum înainte va fi și al lor și, așa cum El va fi cu ei și cu Biserica Sa pământească „**până la sfârșitul veacurilor**” și ei și urmașii lor, vor constitui Biserica cea cerească, iar Tatăl Lui și Dumnezeul Lui, va fi (și chiar și este deja) și Tatăl lor și Dumnezeul lor. Acest mesaj și misiunea Mariei de a-l transmite întocmai, din partea lui Iisus, „**fraților Săi**” (Apostolii), a avut darul de a-i limpezi mintea și de a-i transforma lacrimile ei de durere într-o nespusă bucurie, iar ea aleargă „**vestind Ucenicilor că a văzut pe Domnul și** (cuvintele n.n.) **acestea ce i le-a spus ei**” (20, 18).

Acest proces de limpezire a minții omenești pentru a-L putea recunoaște trupește pe Hristosul euharistic, Cel de după Înviere, se reflectă și în Evanghelia a III-a ¹⁰⁵, pe de o parte, în relatarea întâlnirii ucenicilor Luca și Cleopa cu Iisus Cel înviat, în drumul lor spre Emaus (*Luca 24, 13-35*), iar pe de altă parte, în relatarea primei arătări a Domnului, de după Înviere, Apostolilor Săi (*Luca 24, 36-45*).

În primul caz, cei doi au pornit la drum în seara aceleiași zile, când femeile au adus primele vești despre Mormântul gol și fenomenele enigmatice din grădină. Ca toți ceilalți și ei au primit aceste știri cu neîncredere. Părăsind Ierusalimul, ei au pornit spre satul Emaus, situat „**ca la șazeci de stadii**” de Ierusalim (*24, 13*), echivalentul a aproximativ două ore de mers pe jos. Pe drum, ei comentau și își puneau întrebări despre înfricoșătoarele evenimente din ultimele zile (Patimile și Răstignirea Domnului), nereușind să priceapă rostul acestei tragedii (*24, 14-15*). Soarele era deja la asfințit, când din urmă i-a ajuns un enigmatic Drumeț, venind și El dinspre Ierusalim. Era Însuși Iisus „**dar ochii lor erau ținuți ca să nu-L cunoască**” (*24, 16*). Expresia de „ochii ținuți” nu trebuie înțeleasă în sensul unei orbiri fizice, ci mai degrabă spirituale, a celor doi ucenici, generată de lipsa credinței pascale și de strădania lor de a pricepe misterul Patimilor și al Învierii Domnului, doar cu ajutorul rațiunii ¹⁰⁶

„Străinul”, intrând în vorbă cu ei, i-a întrebat: „**Ce sunt cuvintele acestea pe care le schimbați unul cu altul, în drumul vostru și de ce sunteți triști ?**” (*24, 17*). Surprins de nedumerirea „Străinului”, unul dintre ei, cu numele Cleopa ¹⁰⁷, îi răspunde: „**Tu singur ești străin în Ierusalim și nu știi ce s-au întâmplat, în el, în zilele acestea ?**”, adică, „**Cele cu Iisus Nazarineanul, Care era prooroc puternic în faptă și în cuvânt înaintea lui Dumnezeu și a întregului popor... Cum L-au osândit la moarte și L-au răstignit arhieriei și mai marii noștri ?**” (*24, 19-20*). Apoi, îndurerat, Cleopa mai adaugă: „**Iar noi nădăjduim că El este Cel ce avea să izbăvească pe Israel**”. Se confrunța acum speranța lor mesianică, prăbușită, cu marea necunoscută a Învierii ¹⁰⁸, stare confuză, amplificată și de vestirile șocante despre Înviere, aduse de femeile purtătoare de miruri.

Replica „Străinului” vine aspră, cu totul neașteptată: „**O, nepricepuților și zăbavnici cu inima ca să credeți toate câte au spus proorocii !**”, le-a reproșat El: „**Nu trebuia oare ca Hristos să pătimească acestea și să intre în Slava Sa ?**” (*24, 26*). Și pas cu pas, Acest „Străin” enigmatic „**începând de la Moise și de la toți Proorocii, le-a tâlcuit lor, din toate Scripturile, cele despre El**” (*24, 26-27*), adică le-a deslușit toate locurile mesianice din cărțile Vechiului Testament.

De pe ochii celor doi Ucenici parcă, treptat, se ridica un vâl. Evenimentele tragice ale acestor zile dobândeau acum un sens; dacă așa stăteau lucrurile,

însemna că Jertfa Învățătorului, adică moartea Lui pe Cruce, nu însemna nici pe departe sfârșitul...

Cu această înseninare în gânduri, au ajuns deja la Emaus, iar Drumețul „străin” era gata să-și ia rămas-bun de la ei, sau, cel puțin, așa părea că intenționează. Însă ei voiau să-L mai rețină pe „Omul” Care le-a luminat mințile și le-a redat speranțele: **„Dar ei Îl rugau stăruitor, zicând: Rămâi cu noi, că este spre seară și s-a plecat ziua. Și a intrat să rămână cu ei.”** (24, 29). Așezându-se apoi la cină, din respect, Ucenicii L-au rugat pe Însotitorul lor necunoscut să binecuvinteze masa. Ei încă nu L-au recunoscut pe Iisus! Era nevoie de ceva special ca să-L recunoască, iar acel ceva se și petrece imediat: **„Și... luând El pâinea, a binecuvântat și frângând, le-a dat lor”** (24, 30-31). Și, deodată, li s-au deschis ochii și L-au recunoscut. Cum? Prin acel gest de neuitat! Prin acea voce auzită de atâtea ori! *A luat, a binecuvântat, a frânt și le-a dat:* cele patru verbe euharistice. A fost clipa în care amândoi au înțeles *Cine* se află la masă cu el! Uluiți, ei n-au apucat să zică nicio vorbă, când **„El S-a făcut nevăzut de la ei”** (v. 31). „Ceea ce este important, în acest context, este faptul că Evanghelistul Luca nu spune că ei l-au văzut (pentru că de fapt doar călătoriseră și vorbiseră cu El, n.n.) ci, simplu, că Iisus doar S-a făcut nevăzut... Deschiderea ochilor lor era lucrarea lui Dumnezeu, astfel că Îl ei vedeau, acum, cu ochii credinței, în sensul că *L-au cunoscut* pe Hristos, ca fiind Domnul Cel Înviat.”¹⁰⁹

Așadar, precum **„ținerea ochilor lor”** n-a fost o orbire fizică, nici **„deschiderea ochilor lor”** n-a însemnat o vedere fizică, ci o *cunoaștere spirituală* (cf. *Ioan 17, 3*).

Dar se pune întrebarea: Unde a dispărut Trupul lui Iisus, când El **„S-a făcut nevăzut de la ei?”** Răspunsul nu poate fi altul decât că Domnul a încetat să mai fie a treia Persoană de la acea masă: „El a trecut în viețile lor... El era acolo viu, dar nevăzut, înlăuntrul pâinii frânte, dar și înlăuntrul existenței lor concrete. Așadar, nu dispăruse, ci *S-a contopit cu pâinea (devenită) euharistică* pe care a oferit-o Ucenicilor ca hrană (duhovnicească), săvârșind astfel, El însuși, *prima Liturghie euharistică după Învierea Sa*¹¹⁰ și inaugurând, în acest mod, celebrarea veșnicei Liturghii cerești, pe care El o săvârșește în calitate de Arhieru ceresc, veșnic, la Altarul cel adevărat **„nefăcut de mână”** (cf. *Evrei 8, 2*), adică Trupul Său înviat, pnevmatizat și penetrat de energiile Duhului Sfânt. „Astfel, cei doi Ucenici sunt primii care se împărtășesc cu Trupul lui Hristos euharistic..., iar cunoașterea și unirea deplină cu El s-a realizat nu în Cuvânt, ci în Acest Hristos euharistic.”¹¹¹

Episodul „Frângerii pâinii” de la Emaus ne conduce la concluzia că aici aflăm toate elementele specifice instituirii Sfintei Euharistii din Joia Sfintelor Patimi, așa cum o știm menționată de Evangheliștii sinoptici (*Matei 26, 26-28; Marcu 14, 22-26; Luca 22, 15-20*). Iar experiența euharistică a celor doi

Ucenici, prin care ei au dobândit cunoașterea desăvârșită a lui Hristos, este minunat descrisă de Sfântul Luca, în emoționanta lor constatare, pe când se întorceau, chiar „**în ceasul acela**” (v. 33) la Ierusalim: „**Oare, nu ardea în noi inima noastră, când era pe cale și ne tâlcuia Scripturile ?**” (v. 32). Este limpede că cei doi Ucenici din Emaus Îl căutau pe *Hristos Cel istoric*, dar căutarea lor a sfârșit prin descoperirea și unirea lor deplină cu *Hristos Cel euharistic*, fapt care și oferă înțelegerii lor o nouă dimensiune, a cuvântului Său evanghelic.¹¹² Evident că nu există doi „Hristoși”, dar trebuie făcută precizarea că doar în Hristos cel înviat, euharistic, Îl putem pătrunde, citi, înțelege și cunoaște deplin pe Unul și Același Hristos, din Cuvântul Scripturii. Sau, cu alte cuvinte, Hristosul Cuvântului Se descoperă deplin numai în Hristosul Euharistic.¹¹³

Revenind la cei doi Ucenici întorși la Ierusalim, aceștia „**au găsit adunați pe cei unsprezece și pe cei ce erau împreună cu ei, care ziceau că a înviat cu adevărat Domnul și S-a arătat lui Simon. Și ei au istorisit cele petrecute pe cale și cum a fost cunoscut de ei la frângerea pâinii**” (24, 33-35).

În toiul acestor istorisiri pline de bucurie, speranțe, dar și de îndoieli, istorisiri care s-au prelungit până nopatea târziu, deodată s-a auzit un glas extrem de cunoscut: „**Pace vouă!**” (24, 36). Era Iisus Domnul ! Intrase prin ușile încuiate! „**Iar ei înspăimântându-se, credeau că văd un duh**” (24, 37). Spaima i-a țintuit locului. Nu-și credeau ochilor! El însă îi privea liniștit pe „frații” Săi tulburați, așteptându-i să-și vină în fire. I-a invitat să-L pipăie, arătându-le rănilor încă proaspete spre a-i convinge „**...că duhul nu are carne și oase precum Mă vedeți pe Mine că am**” (v. 39).

Ba mai mult, „**încă necrezând ei de bucurie și minunându-se, El le-a zis: aveți aici ceva de mâncare ? Iar ei I-au dat o bucată de pește fript și dintr-un fagure de miere. Și luând, a mâncat înaintea lor**” (40-43). Dar, în ciuda a tot ce s-a întâmplat până acum și în pofida mărturiilor atât de proaspete ale celor ce-L recunoscuseră pe Domnul înviat, demonstrația evidentă a rănilor intenționat nevindecate, a Trupului expus spre pipăire, a gestului atât de familiar al mâncării erau dovezi foarte clare clare, dar mintea lor încă nu era în măsură să priceapă ceea ce totuși vedeau aieva, chiar cu ochii lor, cât se poate de limpede !

Atunci, ca și puțin mai înainte, în drumul spre Emaus, Iisus a început să le reamintească și să le tâlcuiească toate „**cuvintele pe care le-a grăit către ei**” înainte de Patimi și de Înviere „**că trebuia să se împlinescă toate cele scrise despre Mine în Legea lui Moise, în Prooroci și în Psalmi. Atunci le-a deschis mintea ca să priceapă Scripturile. Și le-a spus că așa este scris și așa trebuia să pătimească Hristos și să învieze din morți a treia zi**” (43-46).

Iată cum din nou, Trupul Mântuitorului înviat și realitatea pătrunderii Lui prin ușile încuiate, constituie un eveniment care depășește puterea de înțelegere

a minții omenești. Iisus Se arată Apostolilor Săi într-o ipostază care depășește cauzalitatea strict imanentă a condiției umane, precum și puterea rațiunii de a se raporta firesc la fenomenul acesta de profund și esențial mister pascal.

După cum am mai arătat deja, prin Înviere, materia Trupului lui Hristos a devenit spiritualizată, fiind destinată ridicării într-un plan superior celui prezent, adică în cel al vieții incorruptibile și fără de moarte.¹¹⁴

Trupul înviat al lui Iisus dovedește că există și va exista și o altă spațialitate, o altă materialitate a vieții și a lumii. Însă felul în care se va realiza sinteza dintre forma de prezență a spiritului și cea a trupului, dintre spațialitate și supra-spațialitate, se va cunoaște pe deplin, abia după trecerea chipului actual al lumii¹¹⁵, spre maximă transfigurare și cunoaștere a sensului unei *noi existențe și a unei noi lumi, a unei noi creații*. Trupul înviat al lui Hristos, devine etalon al acestei noi creații, născută în ziua Învierii¹¹⁶ prin actul Învierii Domnului din morți, creație care ne include trupește și pe noi, oamenii, oferindu-ni-se, prin împărtășirea cu Hristosul Cel înviat, euharistic, posibilitatea aceleiași nesticăciuni, înnoiri și transparențe de „**făpturi noi**” (cf. *II Corinteni 5, 17*).

Dar Toma, unul din cei Doisprezece, nu s-a întâmplat a fi de față la această arătare a lui Iisus din seara zilei Învierii (*Ioan, 20, 20-23*). Ceilalți Apostoli îi spun însă că L-au văzut pe Domnul înviat (*Ioan 20, 24*) și-i descriu și modul miraculos în care a apărut El în mijlocul lor. Însă Toma, copleșit pur și simplu de cele auzite, exclamă: „**Dacă nu voi vedea (și eu, n.n.) în mâinile Lui semnul cuielelor și dacă nu voi pune (și eu n.n.) degetul meu în semnul cuielelor și dacă nu voi pune (și eu n.n.) mâna mea în coasta Lui, nu voi crede!**” (*pentru că, asemenea vouă, îmi doresc și eu o astfel de favoare, n.n.*) (*Ioan, 20, 25*).

În mod deliberat am stilizat puțin exprimarea Sfântului Apostol Toma, pentru a arăta astfel, că este total greșit și nedrept apelativul de „necredincios”, cu care, numai el a fost etichetat. În fața unui atare mister, mintea omenească manifestă o oarecare opacitate, datorată neputinței firești de a-l pătrunde cu rațiunea (a se revedea relatările din *Luca 24, 36-46*, cf. *Marcu 16, 11-14*). Desigur că dintr-o astfel de stare apare cu ușurință scepticismul, care însă nu este sinonim cu necredința, ci mai degrabă, cu o reținere, sau o teamă de a da frâu liber unei mari negrăite și neașteptate bucurii, printr-o exprimare de genul: „**Este prea frumos ca să fie așa !**” „**Este incredibil !**” „**Nu se poate ?!**” „**Extraordinar !**”, etc., ceea ce va fi fost și în cazul lui Toma.

Dar totuși e „ceva” în ceea ce i-au spus „colegii” de apostolat lui Toma, iar acesta n-a putut să accepte, referitor la arătarea lui Hristos cel înviat, de care doar ei au avut parte. Să fie, oare, Învierea, ca act în sine ? Desigur că nu ! Ca minune, Învierea nu constituia o noutate pentru Toma, el însuși fiind martor ocular la învierile din morți, săvârșite de Iisus (fiul văduvei din Nain, fiica lui Iair, Lazăr). Așadar „altceva” nu intra în logica lui și anume *modul* în care

Domnul S-a arătat celorlalți Ucenici, *pătrunzând cu Trupul prin ușile încuiate*. Adică, înviind din morți, Domnul nu mai putea avea același trup material – gândea Toma – iar dacă totuși îl avea, era imposibil să pătrundă cu el prin ușile încuiate, sau prin zid ! ¹¹⁷ Aici, logica, rațiunea, mintea lui nu mai funcționa și deci, avea nevoie să pipăie cu mâna sa Trupul pe care-L cunpștea, rănile pe care le-a văzut deschise și coasta sângerândă și străpunsă de sulită pe Cruce. Trebuia să se convingă personal ! Neapărat !!!

Iar Domnul, i-a îndeplinit dorința. După opt zile, Iisus Se arată din nou Ucenicilor Săi, de data aceasta fiind și Toma cu ei, exact în același mod ca și în prima zi a Învierii, adică pătrunzând cu Trupul prin ușile încuiate și zicându-le: „**Pace vouă !**” (Ioan 20, 26). Apoi, imediat îl invită pe Toma să-I pipăie rănile, repetându-i revendicările; pentru fiecare revendicare a lui Toma, Iisus îi adresează câte o invitație: „**Adu-ți degetul tău încoace și vezi mâinile Mele; și adu-ți mâna ta și o pune în coasta Mea; și nu fii necredincios, ci credincios !**” (Ioan 20, 27). ¹¹⁸

De-a dreptul strivit de această evidență, Toma face acum marea sa mărturisire de credință pascală: „**Domnul meu și Dumnezeuul meu!**” ¹¹⁹ El are acum exact aceeași revelație despre Iisus cel înviat ca și Maria Magdalena la Mormânt, „**Rabbuni !**” (Ioan 20, 16). Și lui Toma, acum, ca și ei atunci, totul i-a devenit foarte limpede: *Iisus Cel Înviat, este Domnul și Dumnezeuul cel adevărat !*

Iar acum, Acest Dumnezeu este prezent trupește, fizic, material, chiar în fața lui ! Nu mai e nevoie acum de argumentul empiric, palpabil, și în mod sigur, n-a mai avut loc niciun pipăit, pentru că Toma și-a mai mărturisit în modul cel mai sincer, mai ferm și definitiv, credința în Hristos Domnul și Dumnezeuul lui Cel Înviat din morți și Mântuitorul lui și al tuturor celor ce L-au văzut și mai ales al celor ce „**nu L-au văzut, dar au crezut.**” ¹²⁰

CAPITOLUL IV

BUCURIA COMUNIUNII EUHARISTICE ÎN BISERICA EPOCII APOSTOLICE

Deja știm că cea mai veche și mai cunoscută denumire pentru celebrarea Sfintei Euharistii, în veacul apostolic, era aceea de „frângerea pâinii.”

Însă, în practica liturgică a Bisericii din acea vreme, denumirea de „frângerea pâinii” nu se aplica în mod izolat Tainei Sfintei Euharistii, ci în asociere cu alte acte ale cultului divin public (creștin), constituind un ansamblu ritualic al celebrării ei. Așa, de pildă, în *Fapte 4, 31-33*, ne este descrisă o atmosferă comunitară eclezială deosebit de favorabilă trăirilor înalte duhovnicești: „**Și pe când se rugau astfel, s-a cutremurat locul în care erau adunați și s-au**

umplut toți de Duhul Sfânt și grăiau cu îndrăzneală cuvântul lui Dumnezeu. Iar inima și sufletul mulțimii celor ce au crezut erau una și niciunul nu zicea că este al său ceva din averea sa, ci toate le erau de obște. Și cu mare putere Apostolii mărturiseau despre Învierea Domnului Iisus Hristos și mare har era peste ei toți.”

Așadar, în condițiile în care **„inima și sufletul mulțimii celor ce au crezut erau una...”** (v. 32), era firesc ca primii creștini să **„stăruiască în învățătura Apostolilor și în comuniune”¹²⁰, în frângerea pâinii și în rugăciuni”** (*Fapte 2, 42*). De la bun început s-a statornicit în Biserică o rânduială specială, un cadru liturgic separat pentru **„frângerea pâinii”**: **„Și în fiecare zi, stăruiau într-un cuget în templu și, frângând pâinea în casă, luau împreună hrana întru bucurie și întru curăția inimii, lăudând pe Dumnezeu...”** (*Fapte 2, 46-47*).

Este exact stilul de viață creștină comunitară exemplară, la care face trimitere cu mare stăruință și Sfântul Apostol Pavel, în a sa *Epistolă către Efeseni*: **„De aceea, vă îndemn eu, cel întemnițat pentru Domnul, să umblați cu vrednicie, după chemarea cu care ați fost chemați, cu toată smerenia și blândețea, cu îndelungă-răbdare, îngăduindu-vă unii pe alții în iubire, silindu-vă să păziți unitatea Duhului întru legătura păcii. Este un trup și un Duh, precum și chemați ați fost la o singură nădejde a chemării voastre; este un Domn, o credință, un botez, un Dumnezeu și Tatăl tuturor, Care este peste toate și prin toate și întru toți”** (*4, 1-5*).

Revenind la textul din *Fapte 2, 42, 46 și 47*, observăm că **„frângerea pâinii”** nu se săvârșea oriunde și oricum: ea nu se celebra în templu, unde se aduceau altfel de jertfe, ci **„în casă”**¹²¹ și **„în fiecare zi”** (cf. *Matei 6, 11*), în paralel cu participarea tuturor (încă) și la slujbele templului (cf. *Fapte 3, 1*). Toți cei care se adunau **„în casă”**, iar puțin mai târziu **„în biserică”** (*Fapte 11, 26; I Corinteni 11, 18*), se împărtășeau cu Sfânta Euharistie (**„luau împreună hrana”**, cf. *2, 46*), numai **„întru bucurie și întru curăția inimii”** (altfel nici nu putea fi vorba de comuniune), încheind ritualul euharistic, ca și Iisus la Cină, cu cântări (**„lăudând pe Dumnezeu”**, v. *47a*), la început psalmice, iar mai apoi, cu imnuri creștine inspirate din **„închinarea”** și Jertfa **„cea duhovnicească”** (cf. *Romani 12, 1*).¹²²

„Învățătura Apostolilor” din *Fapte 2, 42*, în care **„stăruiau”** primii creștini, era, bineînțeles, centrată pe ceea ce avea Biserica mai scump: Sfânta Euharistie, în care era prezent real și substanțial Însuși Hristos cel înviat și înălțat la cer, dar mereu prezent și actual și pe pământ (cf. *Matei 28, 20*). Din dorința de a petrece permanent în prezența Domnului, se celebra zilnic **„frângerea pâinii”** actualizându-se perpetuu și învățătura Lui, pe care ei au primit-o de la El în sinagoga din Capernaum (cf. *Ioan 6, 22-59*). Termenii euharistici întrebuiți de Iisus în această mare cuvântare (**„sarx”** - carne (vie); **„soma”** - trup; **„aima”**

– sânge; „ártos” - pâine; „klao” - frâng; „klásmata” – fărâmituri, bucățele; „méno” - rămân) converg spre un suprem și ultim scop, spre idealul creștinismului universal și anume „koinonia” (comuniunea, sau intercomuniunea) euharistică.

În cuprinsul Noului Testament „koinonia” apare de aproximativ 20 de ori, derivând de la adjectivul „koinonikós” (comun, generos, darnic, sociabil). Verbul „koinonéo” exprimă o participare la bunurile cuiva, de comun acord și de interes mutual, un fel de „asociațiune în participațiune”¹²³, adică, în sens literal, o asociere bazată pe relații reciproce, dar și cu implicare reciprocă.¹²⁴ De exemplu, în *Luca 5, 10*, substantivul „koinonós” desemnează părtașia la proprietatea unei bănci de pescuit. Cu același sens, verbul „koinonéo” este folosit în Noul Testament spre a exprima noțiunea de asociere cu alții, la „ceva” prețios, fie dăruind (*Romani 12, 13; Galateni 6, 6*), fie primind (*Romani 15, 27*), în timp ce adjectivul „koinonikós”, din *I Timotei 6, 18*, înseamnă „darnic” (la plural).

Am arătat puțin mai înainte că ideea de „comuniune” = „împărtășire” din *Fapte 2, 42* reflectă întreaga viață comunitară – inclusiv cea euharistică – a Bisericii Ierusalimitene, dar această idee nu va rămâne circumscrisă doar pe seama acestei comunități, ci se va extinde și în celelalte Biserici, unde își va găsi expresia practică, atât în agapele frățești, care constituiau cadrul obișnuit al celebrării Sfintei Euharistii (cf. *I Corinteni 11, 20*), cât și prin colectarea și trimiterea de ajutoare, din partea comunităților pauline, Bisericii din Ierusalim și săracilor întreținuți de ea.¹²⁵

Deci, peste tot și permanent în Biserica epocii apostolice, ajutorarea fraților lipsiți a fost înțeleasă ca o consecință directă a comuniunii euharistice.

„Koinonia” mai are însă și alte conotații în Noul Testament. Astfel, la Sinodul Apostolic (*Fapte 15, 12-13*), a fost recunoscută oficial autenticitatea „Evangheliei” pauline, iar „stâlpii” Bisericii: Iacov, Chefa, Ioan și ceilalți Apostoli, au dat Sfinților Pavel și Barnaba „dreapta spre comuniune (koinonias = unire) cu ei” (*Galateni 2, 9*). Apoi, în *Filipeni 3, 10*, este vorba de „părtașia” Sfântului Apostol Pavel la Patimile lui Hristos, prin suferințele sale pentru Evanghelie. Același Apostol va scrie Corintenilor: „**Credincios este Dumnezeu, prin Care ați fost chemați la împărtășirea** (euharistică, n.n.) **cu Fiul Său**” (*I Corinteni 1, 9*). Un alt înțeles – mai înalt – îl are „koinonia” în *I Ioan 1, 3b*: „**Iar împărtășirea noastră înșine este cu Tatăl și cu Fiul Său, Iisus Hristos**”, idee care se amplifică în v. 6-7: „**dacă zicem că avem împărtășire cu El, dar umblăm în întuneric, mințim și nu săvârșim adevărul, iar dacă umblăm întru lumină, precum El este în lumină, atunci avem împărtășire unul cu altul și Sângele lui Iisus, Fiul Lui, ne curățește pe noi de orice păcat.**”

Dar cel mai adânc sens al comuniunii euharistice, este redat în cuvântul Domnului din *Ioan 15, 4*: „**Rămâneți întru Mine și Eu întru voi!**” (cf. și *Ioan 6, 56*). Iar această „rămânere” reciprocă este reflectată euharistic în binecuvântarea finală a *Epistolei II Corinteni 13, 13*: „**Harul Domnului nostru Iisus Hristos și dragostea lui Dumnezeu (Tatăl) și împărtășirea Sfântului Duh să fie cu voi cu toți!**”

Aici, „**împărtășirea**” (koinonia) Sfântului Duh lucrează în paralel cu „**harul**” Domnului Iisus, adică darul Jertfei Lui răscumpărătoare, manifestat în mod văzut și culminant prin Sfânta Euharistie. Și tot așa, „**paharul binecuvântării**” din *I Corinteni 10, 16*, este, după cum am mai spus, împărtășirea cu Însuși Sângele lui Hristos, iar „**pâinea pe care o frângem**” este împărtășirea cu Însuși Trupul lui Hristos. Acesta este sensul cel mai înalt al comuniunii credincioșilor cu Hristos: „**rămânerea**” în Trupul și în Sângele Lui, în căldura „**dragostei lui Dumnezeu Tatăl**”, care îmbrățișează tainic această negrăită unire ființială. Acesta este idealul suprem și rațiunea de a exista a Bisericii, potrivit chiar cuvintelor ziditorului ei: „**Ca toți să fie una, după cum Tu, Părinte, întru Mine și Eu întru Tine, așa și aceștia în Noi să fie una, ca lumea să creadă că Tu M-ai trimis**” (*Ioan 17, 21*).

Însă unirea aceasta nu este doar o comuniune spirituală, sau mistică a credincioșilor cu Hristos, ci o *comunitate* cu El, adică o comuniune complexă, totală, o conlocuire ființială, reciprocă, de trup și sânge, în sensul cel mai propriu al cuvântului, Trupul lui Hristos devenind trupul credincioșilor, iar Sângele Lui, sângele credincioșilor, fiecare dintre ei putând zice cu Sfântul Apostol Pavel: „**Nu eu mai trăiesc, ci Hristos trăiește în mine**” (*Galateni 2, 20*).

În ceea ce privește comuniunea euharistică a credincioșilor întreolaltă, să ne-o reamintim așa cum este ea redată în *I Corinteni 10, 17*: „**Deoarece este o singură pâine, un singur trup suntem noi, cei mulți; căci toți ne împărtășim din unica Pâine.**”¹²⁶ Știm că tema euharistică de aici este aceea că noi, creștinii, suntem un trup, pentru că există o Unică Pâine, adică un singur Hristos euharistic: „**Pâinea cea vie Care Se pogoară din cer**” (*Ioan 6, 33, 35, 48, 51*), iar în această interpretare, *v. 17* este de fapt o paranteză explicativă a ceea ce tocmai am constatat că înseamnă „koinonia” din *I Corinteni 10, 16*. Este foarte clar că „**sóma**” (trup) are același sens atât în *v. 16*, cât și în *v. 17*, această denumire trecând de la Sfânta Euharistie, la cei ce se împărtășesc cu Sfânta Euharistie: „**Acest Trup euharistic este Cel Care a fost numit mai întâi „Trup mistic” și, deoarece El desăvârșește unirea creștinilor cu Hristos și întreolaltă, s-a aplicat apoi această expresie Bisericii**”,¹²⁷ sau altfel spus, prin împărtășirea credincioșilor din același Trup euharistic al lui Hristos, se săvârșește totodată și epifania Bisericii, ca Trup tainic (*Efeseni 4, 1-16*) al lui Hristos.¹²⁸

Această terminologie de comuniune euharistică, nu numai că s-a menținut în decursul timpului, în Biserică, ci s-a tot amplificat, găsindu-se noi termeni

pentru a exprima valoarea ei de jertfă vie și caracterul ei supranatural. În cele din urmă, celebrarea ei a devenit o ceremonie aparte, inconfundabilă cu alte slujbe sau rugăciuni, o autentică „slujbă cuvântătoare” (*Romani 12, 1*), care, în scurtă vreme nu se va mai numi „frângerea pâinii”, ci *Sfânta Liturghie*.

De reținut, deci, că Liturghia creștină a luat ființă ca Sfântă Euharistie, la Cina cea de Taină, prin anunțarea Paștilor Noului Legământ, în preajma morții și Învierii Domnului Iisus Hristos, fiind orientată spre viitorul eshatologic al Parusiei Lui.¹²⁹

Faptul că Hristos Domnul a instituit Sfânta Euharistie în cadrul ritualic al unei Cine asemănătoare – într-o anumită măsură – meselor pascale iudaice, nu trebuie înțeles ca și cum Liturghia creștină, ca ceremonie a Sfintei Euharistii, ar constitui o simplă continuare, sau o copie a unor tradiții iudaice, prelungite în creștinism. Pe de altă parte însă, nici nu putem pretinde că Liturghia noastră ar fi apărut brusc în Biserica primară, ca o creație spontană, fără niciun precedent în trecutul liturgic al Vechiului Testament.¹³⁰

Conotația termenului „**leitourghia**” rezidă, așa cum am mai spus, în textele Septuagintei, care traduce prin acest termen cuvântul ebraic „**abodáh**”, semnificând slujirea sacerdotală levitică de la Cortul Sfânt și apoi de la Templu.¹³¹ Iată câteva exemple: *Ieșirea 30, 19-20*: „**Aaron și fiii lui își vor spăla mâinile... când trebuie să se apropie de jertfelnic, ca să slujească (leitourghein) și ca să aducă ardere de tot Domnului...**”; *Numerii 18, 6*: „**Că am ales... pe leviți și vi i-am dat ca dar închinat Domnului ca să facă slujbă la Cortul Adunării**” (leitourghein tas leitourghias thés skénes); *I Paralipomene 9, 13*: „**Și frații lor... bărbați de ispravă la slujbele din casa Domnului**” (leitourgheia eis ergasian oikou tou Theou).

Cu același înțeles, termenul va fi folosit și de către autorii Noului Testament. Așa de pildă, Sfântul Evanghelist *Luca (1, 23)*, referindu-se la preotul Zaharia, tatăl Sfântului Ioan Botezătorul, zice: „**Și când s-au împlinit zilele slujirii lui (ai hemérai thés leitourghias autoú) la templu, s-a dus la casa sa**”. Tot așa, în *Evrei 9, 21*, ni se vorbește despre „**vasele de slujbă**” (*ta skéne thés leitourghias*) de la Cortul Adunării, ca de niște noțiuni bine cunoscute. Iar în *Evrei 8, 2, 6; 10, 12*, cuvintele „leitourgós” și „leitourghia” exprimă misiunea sacerdotală, jertfelnică, a Mântuitorului Iisus Hristos ca Arhieru: „**El este slujitorul celor sfinte (toú ághion leitourgós) și al Cortului celui adevărat...**”; „**iar acum o mai deosebită slujire a dobândit (nyn de diaforotéras téthyen leitourghias...)**”. Aici este vorba de *Hristosul euharistic*, Care S-a înveșnicit în stare de jertfă și Care, în dubla Lui calitate, de Arhieru jertfit și de Împărat a toate¹³² este întemeietorul unei noi slujiri preoțești și al unei Noi Legi (*Evrei 7, 12*) și, în mod firesc, El este și Autoritatea sacerdotală supremă în Biserică (*I Petru 5, 4*). În același timp însă, El este și cel mai desăvârșit model de jertfă și slujire în Biserică, un „**Pródromos leitourghéos**” (cf. *Luca 22, 26-27; Ioan*

13, 13-16).¹³³ De aceea, Sfântul Apostol Pavel se și identifică atât pe sine cât și misiunea sa, „**ca slujitor al lui Iisus Hristos** (*eis to einai leitourgón Hristou Iisou*) **la neamuri...**” (*Romani 15, 16*).

Larga utilizare a termenului „leitourghia” este reflectată și de scrierile Părinților postapostolici: Sfântul Clement Romanul¹³⁴, Sfântul Irineu¹³⁵, Eusebiu de Cezareea¹³⁶, Teodoret al Cirului¹³⁷ și alții.

Abia de prin secolele V-VI, înțelesul termenului „leitourghia” își va concretiza aplicarea și își va schimba denumirea în „**Liturghia Cinei celei de Taină**”, cu titlu special de celebrare a Sfintei Euharistii¹³⁸, iar din secolele următoare, ritualul acestei celebrări euharistice, va cunoaște o mult mai amplă dezvoltare ceremonială, însemnând ceea ce înțelegem noi astăzi prin „**Sfânta Liturghie**”. În esență însă, ea este și va fi mereu „**Slujba Jertfei Noului Testament**” și a împărtășirii tuturor credincioșilor cu Sfintele ei Daruri: Trupul și Sângele Domnului Iisus Hristos.¹³⁹

O extraordinară sursă de indicii cu privire la comuniunea euharistică, dar și la întreaga viață liturgică a Bisericii veacului apostolic, este *Apocalipsa*, în care „leitourghia” apare ca o celebrare paschală de dimensiuni universale, săvârșită sub semnul unei perpetue privegheri, în așteptarea celei de-a doua veniri a lui Hristos. În această ultimă carte a Sfintei Scripturi, locul central îl ocupă marea Liturghie cosmică, în care se împletește slujirea Bisericii pământești, cu cea a Bisericii cerești, celebrând ospățul euharistic al Nunții Mielului Hristos cu Mireasa Sa, Biserica, precum anticipase atât de frumos Sfântul Apostol Pavel în *Efesenii 5, 21-33*. De fapt, toate rugăciunile, imnurile și actele liturgice din *Apocalipsă*, sunt preluate din cultul și practica liturgică a Bisericii veacului apostolic, având ca model ritualul „frângerii pâinii” din timpul Sfântului Apostol și Evanghelist Ioan. Același Sfânt Apostol și Evanghelist Ioan este cel care, după cum am văzut în capitolul precedent, ne-a oferit textul cel mai bogat și mai clar din întreg Noul Testament, cu privire la Sfânta Euharistie (*Ioan 6*). Corelând textul din *Ioan 6* cu alte texte paralele nou testamentare (*I Corinteni 10, 14-22; 11, 17-34; 15, 45; Evrei 9, 11, 24, 28; 10, 10*), putem să reafirmăm cu certitudine, ceea ce am mai constatat deja pe parcursul prezentei lucrări și anume:

a). În Sfânta Euharistie ni se împărtășește, prin Duhul Sfânt, viața dumnezeiască a lui Hristos, Cel ce Însuși S-a făcut, chiar în omenitatea Sa, „**Duh dătător de viață**”, preamărindu-Se la Tatăl, prin Patimi și Înviere;

b). Din primii ani de existență ai Bisericii și până astăzi, celebrarea Sfintei Euharistii este actul central și culminant al cultului divin public creștin;

c). Sfânta Euharistie se poate defini biblic, prin cinci aspecte:

- Taina centrală a Bisericii;

- Suprema Jertfă a Arhiereului Hristos;

- Anamneza morții și Învierii (actualizarea Euharistiei) Domnului până la Parusie;

- Eveniment profetic-eschatologic (cu durabilitate tot până la Parusie);
- Este marea Taină a comuniunii universale.

NOTE BIBLIOGRAFICE

99. André Scrima, *Comentariu integral la Evanghelia după Ioan*, trad. din arabă de Monica Broșteanu și din franceză, de Anca Manolescu, Editura Humanitas, București, 2008, p. 385;
100. Pr. Prof. Univ. Dr. Stelian Tofană, *o.c.*, p. 27;
101. Cf. André Scrima, *o.c.*, p. 386;
102. *Ibidem*, p. 387;
103. *Ibidem*;
104. Cf. Mitr. Jean Zizioulas, *o.c.*, p. 113;
105. Date prelucrate după Aleksandr Men', *Fiul Omului*, trad. din lb. rusă de Angara Nyiri, Editura științifică, București, 1998, p. 317-320;
106. Gerhard Maier, *Evanghelia după Luca, 1007*, la Pr. Prof. Univ. Dr. Stelian Tofană, *Evanghelia lui Iisus. Misiunea Cuvântului*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015, p. 33, este de părere că „ținerea ochilor” e datorată, pur și simplu, faptului că cei doi „*nu au pus la socoteală o Învieră*”;
107. Tradiția l-a identificat pe acest Cleopa cu fratele lui Iosif, logodnicul Sf. Fecioare Maria, probabil soțul celeilalte Marii, care stătea lângă Crucea lui Iisus (*Ioan 19, 25*). În privința numelui celui alt ucenic, circulă mai multe ipoteze, însă niciuna nu e suficient de concludentă (a se vedea Pr. Prof. Univ. Dr. Stelian Tofană, *o.c.*, p. 33-34 (nota 21);
108. *Ibidem*, p. 34;
109. *Ibidem*, p. 35;
110. Idem, *Euharistie și cunoaștere la Emaus (Lc. 24, 13-35). O perspectivă sacramentală*, în volumul omagial „Konfluenzen” (Festgabe für Hans Klein), Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2015, p. 83;
111. *Ibidem*;
112. Mitropolit Bartolomeu Anania, *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Ediție jubiliară a Sfântului Sinod, București, 2001, p. 1553;
113. Pr. Prof. Univ. Stelian Tofană, *Evanghelia lui Iisus...*, Ed. cit., p. 36;
114. *Ibidem*, p. 21-22;
115. Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, *Iisus Hristos sau restaurarea omului*, Sibiu, 1943, p. 334;
116. Cf. Georges Zevini, *Commentaire spirituel de L’Evangile de Jean*, II, p. 211;
117. Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, *o.c.*, nota 2201, precizează că în comentariul său la „episodul Toma”, Sfântul Chiril al Alexandriei nu exclude supoziția că Toma credea deplin în Învierea lui Hristos, dar socotea că El Se află într-un Trup care nu mai poate fi văzut” (*Comentariu la Evanghelia Sfântului Ioan*, p. 1164);
118. Referitor la replicile lui Iisus față de revendicările lui Toma, a se vedea William Hendriksen, *John*, în „New Testament Commentary”, Baker Academic, Grand Rapids, Michigan, 2007, p. 465;
119. O amplă exegeză la cuvintele „*Domnul meu și Dumnezeuul meu!*”, la Sfântul Chiril al Alexandriei, *o.c.*, p. 1170-1171;
120. În *Biblia sinodală* (București, 2015), expresia „și în comuniune” din *Fapte 2, 42*, este mai corect înlocuită cu cea „și în împărțășire”, prin care este exprimat mai clar sensul comuniunii depline a primilor creștini, atât „în învățătura Apostolilor”, cât și „în frângerea pâinii”, adică în celebrarea Sfintei Euharistii;
121. Este posibil să fie chiar casa Mariei, mama Sfântului Evanghelist (Ioan) Marcu, unde a avut loc și Cina cea de Taină și Pogorârea Duhului Sfânt (cf. *Marcu 14, 12-15; 16-14; Luca 24, 33; Ioan 20, 19-26 ș.u.; Fapte 1, 13-14; 2, 1-2*);
122. Vezi Prot. Dr. Ioan Bude, *Conotații biblice despre „Jertfa vie” și limbajul imnic-euharistic*, Ediția I, Editura Alma Mater, Cluj-Napoca, 2006, p. 189-191;

123. Cf. *Greek-English Lexicon of the New Testament Based on Semantic Domains*, vol. 1, New York, Third Impression, 1989, p. 569;

124. *Ibidem*; cf. și *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, în „The University of Chicago-Press”, Chicago, 1973, p. 439-440;

125. Vezi: *Fapte 24, 17; Romani 15, 26-28; I Corinteni 16, 1-3; II Corinteni 8-9; Galateni 2, 10* ș.a.;

126. A se vedea traducerile moderne: *La Sainte Bible, traduite en français sous la direction de l'École Biblique de Jérusalem*, Paris, 1961, p. 1519: „Puisqu'il n'y a qu'un pain à nous tous, nous ne formons qu'un corps, car tous nous avons part à ce pain unique”; *The Holy Bible*, New International Version, International Bible Society, Colorado, 1984, p. 812: „Because there is one loaf, we, who are many, are one body, for we all partake of the loaf”; *Die Bibel Dellschaft*, Stuttgart, 1985, p. 204 (cu numerotare separată a paginilor pentru Noul Testament): „Denn ein Brot ist's: So sind wir viele ein Lieb, weil wir alle an einem Brot teilhaben” și „Noul Testament”, tradus și adnotat de Pr. Dr. Emil Pascal, Edition du Dialogue, Paris, 1975: „Deoarece una este Pâinea, noi toți suntem un singur trup, căci toți ne împărtășim din această singură Pâine” (p. 523). O interpretare completă și corectă a textului respectiv, la Pr. Prof. Dr. Vasile Mihoc, *Comuniunea credincioșilor cu Hristos și întreoaltă, după I Corinteni 10, 17-22*, în vol. „Persoană și comuniune” (Prinos de cinstire Preotului Prof. Acad. Dumitru Stăniloae, Sibiu, 1993, p. 420-434;

127. Pierre Benoît, *Les récits de l'institution de l'Eucharistie et leur portée*, în „Exégèse et Théologie”, vol. 1, Paris, 1961, p. 235-236;

128. Max Thurian, *L'anamnèse du Christ. Vers une doctrine oecuménique de la Sainte Cène*, în vol. „L'Évangile, hier et aujourd'hui”. *Mélanges offerts au Professeur Franz-J. Leenhard*, Genève, 1963, p. 272;

129. Cf. M Kovalevski, *Origines et développement de la liturgie chrétienne*, în Rev. „Presence orthodoxe”, Paris, nr. 3/1968, p. 47;

130. Pr. Prof. Dr. Ene Braniște, *Liturgica generală (cu noțiuni de artă bisericească)*, E.I.B.M.B.O.R., București, 1985, p. 186;

131. W. Bauer, *Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu Literatur*, III Auflage, Berlin. 1937, col. 780-782;

132. Cf. O. Hofius, *Der Vorgang vor dem Thorn Gottes*, 1972, p. 77; D.M. Hay, *Glory at the Right Hand*, 1973, p. 145-146;

133. C. Spicq, „Ankyra et pródromos” dans *Hébr. 6, 19-20*, în „Studia Theologica” 27 (1956), p. 104 ș.u.;

134. *Epistola Întâia către Corinteni*, 40, P.G., t. I, col. 288: „...arhiereului îi sunt încredințate anumite slujiri (leitourghiai)”;

135. *Împotriva ereziilor*, III, P.G., t. VII, col. 849: „Întemeind fericirii Apostoli (Petru și Pavel, n.n.) Biserica (Romei, n.n.), au încredințat lui Linus slujba episcopiei (thén théis episcopés leitourghian)”;

136. *Istoria bisericească*, IV, 1, P.G., t. XX, col. 303: „Ca al patrulea de la Apostoli a fost ales Primus, în aceeași slujbă (thé ton autóthi leitourghian)”;

137. El utilizează termenul respectiv atât pentru desemnarea slujbelor de dimineața, cât și a celor de seara: „tas esperinas he tas eothinás leitourghias” în *Epistola CLIII*, (P.G., t. LXXXIII, col. 1441), precum pentru *slujba Botezului* (leitourghia tou theio baptismatos), în „*Istoria bisericească*”, II, 23 (P.G., t. LXXII, col. 1065C);

138. *Ibidem*, *Epistola CXLVI*, (P.G., t. LXXXIII, col. 1393A): - reproducând cuvintele Sfântului Apostol Pavel din *II Corinteni 13, 13*, adaugă: „Că în toate Bisericile, aceasta este începătura Slujbei celei de taină (thes mystikés leitourghias prooinion)”.

139. Cf. *Codicele Justinian*, Nov. VII;